

HAZAI TÜKÖR

JUHÁSZ ANTAL

RÚZSA

(TANYAKÖZSÉG A VOLT SZEGEDI HATÁRBAN)

Szegedtől Rúzsáig a keskeny nyomtávú tanyai kisvasúton jó másfél óráig tart az utazás. A távolság 37 kilométer. Érdeemes a vonatról az elballagó tájat figyelemmel kíséreni.

Kunhalom után bent vagyunk a tanyák közt. Sűrűn, egymástól 150—200 méter távol ülnek az akáccokkal körülvevett tanyák. A facsoportokból a gémeskút, itt-ott paprikagoré nád- vagy cserépteteje magaslik ki. Körülöttük szőlők, sűrűn új telepítésű gyümölcsösök tömött foltjai, majd kukoricatáblák, gabonaföldek, keskeny paprikaföldek váltakoznak. A gabonát már learatták, s most a szérún, nagy sárga asztagok tövében a cséplőgépek tompán dohognak. Errefelé, a homokon nem tudnak mindenütt kombájnnal dolgozni. Közben zöld legelőfoltok, „semlyékek”, ahol a lekaszált és rudasokba gyűjtött széna sárgás kupacai, mint régifajta méhkasok sorakoznak. A mélyebb fekvésű földeken kis nádszigetek, majd kiszáradt szikes foltok, amelyek tavasszal nagy vízállásokká duzzadnak, de ilyenkor nyáron egy kis tócsát sem látni sehol. Akácfasorok jelzik a tanyák közt húzódnó dűlőutakat. Itt nem tág a látóhatár, a sűrűn, látszólag rendszertelenül szétszórt tanyák közt kilométerre se látni.

Szentmihálytelektől — amelyet már középkori oklevelek lakott helyként említenek — egészen Rúzsáig Zákányszék az egyetlen település, ahol a falusodás jelei szembetűnnek. Azután ismét tanyák. Majd a zákányszéki Homokkultúra termelőszövetkezeti csoport majorsága tűnik föl, ahol nagy építkezés folyik. Két hatalmas gazdasági épület váza ékelődik a szántóföldek táblájába.

Tágas zöld mezőségen vályogvető cigányok dolgoznak. A gödrök közelében frissen vert vályogpiramisok. Hosszabb időre letanyázhattak, mert a legapróbbak is itt szaladgálnak, és az ígás meg „garabolyos” parasztkocsikon dunnák, párnák magasodnak. A kisvonat közeledtére megáll a munka, a vályognak használt székföld taposása is, de amint elhaladunk, folytatják újból. Őszig sok ezer vályogot kell még kivenniük. Ők ebből élnek, s az építőanyagok keletje van a falukban, hát van munkájuk bőven.

Szegedtől távolodva a homoktalaj egyre szőkül. Majd a sárgás homokból, kukorica- és paprikaföldek zöld foltjaiból piros cserepes házsorok tűnnek elő — ez már Rúzsa.

Egy rövid séta meggyőz arról, hogy a falu a gyermekkorát éli. Mindenfelé új házak, típustervek szerint épült utcasorok, alig néhány régebbi, deszkavégű parasztház. A hagyományos faluképhez hozzátartozik a templom épülete. Rúzsának nincs temploma. A közeli tanyaközpontok közül Mórahalmán, Ásotthalmán, Zákányszéken még a század első évtizedeiben emelték a templomot. Itt már nem épült. Ebből is érezni, hogy nemrégiben itt valami új kezdődött.

Falu születik a tanyavilágban. Miből? Hogyan? Miként éli a maga életét? Nem messzire innen, Sándorfalván töltöttem gyermekéveimet. Sándorfalva az 1879-es szegedi „nagyvíz” után létesült, őgróf Pallavicini Sándor ide telepítette az árvíz-károsult Szeged környéki, főként algyeyi népet, tehát a falu az idős nemzedék emlékezetével elérhető időben kezdett népesedni. Mégsem volt könnyű kideríteni, hol épültek az első házak, kik építették, honnan jöttek, hogyan indult az új falu élete. Rúzsán mindez a közelmúlt és a jelen eseménye.

Am előbb faggassuk meg a rúzsai határ földjét és idősebb embereit, mert ha a határ történetét ismerjük, jobban értjük jelenét is!

A HATÁR TÖRTÉNETE

Rúzsza mai határában, az 1009. számú tanya mellett, a szegedi múzeum 1957—58-ban későbronzkori temetőt tárt föl. Az időszámítás előtt 1000 körül itt élt nép halottait túlnyomórészt elhamvasztotta. A környéken újabb kőkori és bronzkori leletek is kerültek elő, amelyek négy-ötezer évvel ezelőtti megletelepedésre mutatnak.

Az 1870-es években *Kereset*-pusztán szántás közben Árpád-kori harangot találtak. Az utódok ma is emlékeznek arra, hogy Szűcs Tamás csorvai tanyáján 1895-ben bronztömjézőz került elő. A tömjénfüstölő, amely a haranggal együtt a szegedi múzeum régészeti kiállításán ma is látható, Árpád-kori ötvösművészeink egyik kiemelkedő remeke. Reizner János múzeumigazgató a füstölő lelőhelyétől két kilométerre 12. századi templom alapjait ásta elő. Mindezekből arra következtethetünk, hogy területünkön az Árpád-korban falu virágzott. Erre vall Kaltschmidt Ábrahám 1747-ben készült szegedi határképe is, amely *Csorva* és *Kereset* pusztákon „lucus ecclesiae”-t, templomhelyet jelöl.

Az Alföld középkeri kis falvai a török hódoltság alatt elenyésztek, megmaradt lakosságuk a védelmet nyújtó mezővárosokba húzódott. A lakatlanná vált, elhagyatott puszták benépesülése csak az 1700-as évektől indult meg ismét. Kezdetben a kitelepülés lassan haladt. A néptelen vidéken a városból kirajzó parasztok vetették meg lábukat, és először természetesen a városhoz közeli földeket szántták meg.

A tanyásodás az 1830-as évek táján ért el a csorvai pusztára. Érdekes a régi határnév eredetének megfejtése. Bálint Sándor kutatásai szerint *Csorva* nevét a régi magyar nyelv homok jelentésben ismerte. Bizonyításul idéz egy Dugonics András által följegyzett szegedi szótást: „Oly kevélyen sétálgatnak föl és alá a síkatorokon, valamint a kunok komondora a Csorvahomokon.” A 18. századi szóláshoz ma már hozzá kell fűznünk, hogy a pusztai pástorok a jószágok farkasok elleni védelmére nagy komondorkutyákat tartottak és Csorvával éppen a kun puszták határosak. A „Csorvahomok” szóból a homok elmaradt és a korábban jelzőül szolgáló *Csorva* helynévként önállósult.

Az 1840-es években készült Giba Antal-féle szegedi térképen már föltűnik *Csorvahogy*, körülötte tíz-egynéhány tanyával, de ekkor még kis sziget a tengernyi pusztaság közepében.

A tanyásodást elősegítette Szeged városának földbirtok-politikája. A város a tulajdonában maradt, külterjes állattartásra használt földekből időről időre jókora területeket kihalított és haszonbérlők között fölparcellázott. 1854-ben 12 ezer hold legelőt adott bérbe 30 esztendőre. Ezek voltak a sokat emlegetett „harmincéves földek”, amikbe sok gazda belebukott. A bérleti idő lejártával, 1884-ben a bérletet további esztendőkre is meghosszabbították azoknak, akik gyökeret vertek „árendás” földjükön.

A csorvai közlegelőkre a múlt század utolsó negyedében már a belső tanya-világ — Domaszék, Nagyszéksós, Mórahalom, Zákány — népfölöslege rajzott ki. A városhoz közelebbi, sűrűn tanyásodott területeken az örökösödés, telekfelaprózódás miatt kevés volt a föld, így a fiatalabb nemzedékek inkább a városi bérleteken próbáltak szerencsét. Pár holdnyi örökföldjüket eladták és három-négyszer annyit, bár gyengébb talajú bérföldeket fogtak ki az osztásra kerülő „baromjárások”-ból. Ezek a nemzedékek is szegedi, alsóvárosi származásúak, de családjuk egy-két nemzedékre visszamenőleg már tanyán élt.

A bérletek számának szaporodásáról álljon itt példaként egy kis statisztika:

Bérbe adott terület		Bérlők száma
(Kat. hold)		
1870	18 654	1672
1890	31 662	4025
1910	41 814	5553

S hogy a bérleti rendszer mennyire vonatkozik Csorvára, arra elég megemlítenem, hogy a csorvai kapitányság 13 449 hold területéből 1910-ben csupán 4710 hold volt magántulajdon, és 8730 hold, közel kétharmada városi tulajdon.

Valóságos honfoglalás zajlott le a szegedi határban. Az itt virult Árpád kori helységek török alatti elnéptelenedése után második honfoglalás ez a települési folyamat. Kezdeté — mint láttuk — a 18. századra esik, de teljes nagyságában a 19. század derekán és második felében bontakozik ki. Az első tanyai nemzedékek munkájának úttörő jelentőségét akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, hol, milyen körülmények között vetették meg lábuk...

A szegedi határ nagy része homokos talajú. Régi leírások és térképek ezt a talajt *sívó- vagy síványhomoknak* nevezik, újabban a futóhomok elnevezés vált közzismertté, míg az idevaló parasztok tág, világos vagy *poszahomokot* emlegetnek. Akárhogyan is nevezzük, az a tulajdonsága, hogy a szél könnyen szárnyaira veszti és sárgásszürke felhőkben röpti tova. Ahonnan elfújja, ott lapost mélyít, másutt buckát épít belőle. Vedres István írja 1795-ben a Városi Tanácshoz benyújtott „A Síványhomokság használhatása” című beadványában:

„Azt csak futólag emlitem meg, hogy a mi csorda és barom homokos járásaink a szaporodó sívány homokok áradásaitól Arábiának forró pusztáira hasonlítanak.”

Vedres a futóhomok megkötésére erdőültetést javasol. Sürgető kezdeményezésére 1805-ben a felsőtanyai Csengelén meg is indul a homoki erdőtelepítés. Az 1841-es Giba-térkép tanúsága szerint a csorvai határban már ott zöldell a Ruki, Pálffy, Gerencsér, Mérgesi, Csorvai erdő a pusztai síványok között. A homok megzabolázására igen alkalmasnak bizonyult a szőlőtelepítés is. Bizonyára ezért sokasodtak meg úgy a szegedi szőlőhegyek, hogy se szeri, se száma a -hőgy elnevezésű helyneveknek. Csorván a legkorábbi *Csorvahőgy* után föltűnik a *Bókahegy, Jakushegy, Bitehegy, Lasanchegegy, Fodorhegy* — mind családnévből származó határnév. Különösen megélelénkült a homoki szőlőtelepítés a filoxéra pusztítása után, amikor ugyanis rájötték arra, hogy a homoki szőlő immunis evvel a behurcolt szőlőbetegséggel szemben, ahogyan a tanyai ember szemléletesen mondja: „a homok kiszúri a szömit a filokszérának...”

De a homoki szélvihar pusztításától az erdő- és a szőlőtelepítés sem nyújt védelmet. Tömörkény István — bizonyára mint szemtanú — érzékletesen ír erről:

„... a tanya mellett, a vetéseken a szélkiáltó madár egyre erősebben hallatja szavát... Hirtelen messze vékony hegy emelkedik a homokból, egyre nagyobb, egyre magasabb. Ott már a forgószél járja a boszorkánytáncot. Nagy zúgás következik és végigvágat a tájon a száraz vihar. A gólyafészek leröptül a kémény tetejéről. Nincs levegő, se ég, se föld, csak homok van, szálló, röptülő homok, mely elfog mindent és betemet mindent...”

A nyílegyenes táj most dombos, hepe-hupás. Ahol a búzavetés állott, nagy, tágas mélyedés látszik, ahol pedig az árpa virult, ott se síkság, se árpa, hanem magas domboldal: a búzavetés földestül átvándorolt az árpavetésre...” (Vándorló földek, 1897)

Egyetlen szélvihar megfoszthatta a tanyai embert egész évi szemtermésétől: az étlettől. Ezért emlékeznek nagyidejű tanyaiak még ma is az 1863-as lucaszelére.

— Az én apám akkor tizenhárom éves volt — mondja a 87 éves Farkas József. — A szél elvitte a tetőt, kazlakat, dombokat. Szögény apám, nyugodjon, kiszöndhette aztán a szőlőtőkékét, úgy álltak ki a tőkék a domboldalbul, mint a karom ni... Nagy szárazság is volt, nem volt a jószágnak takarmány, máshunnan hoztak, mög elhajtották a marhát legelni, mert csont-bőrre lesóványodtak. Az embörök *bönnyölét* öttek, tudja a gyékény gumója az, oszt' abbul sütöttek kinyeret.

Ugyanő már gyerekkorából emlékszik az 1889. évi krisztinai szél hasonló pusztítására is. De említhetném még a „fakadó víz” gyakori kártevéseit. A szegedi járásban a belvíz még az elmúlt években is nagy károkat okozott. Gondolhatjuk, hogy a levezető csatornák építése előtt mennyivel súlyosabb volt egy „vizes esztendő” következménye. „Elvötte a víz úket” — mondták arra az emberre, akinek földjén fölfakadt a „föld árja”, és ez egyet jelentett az éhezéssel, eladósodással. Az agyafúrt ember élelmessége a kárból is hasznat próbált csinálni. Tömörkénytől tudjuk, hogy amikor a szomszédos Zákányon, a Nógrádi-tanyán az 1900-as években „fóras fakadt”, hiszékeny emberek csodájára jártak, és nem fukarkodtak a háziak megadományozásával — pedig csak a talajvíz fakadt föl a tisztaszobában...

Hát ennyire ki volt szolgáltatva a homoki paraszt a természet erőinek? Amíg össze nem fogott ellene, és a természettel nem szögezte szembe a maga tapasztalátát, céltudatosságát, addig igen. De idővel kitapasztalta a természet elleni harc módszereit, olyan célszerű eszközöket, termelési eljárásokat alkalmazott, amelyekkel úrrá tudott lenni a természetben, a sívár, elhagyatott, semmire sem becsült homokon virágzó kultúrtáját teremtett.

Hogy a széljárta pusztát művelés alá fogja, mindenekelőtt a homokbuckákat kellett elegyengetnie. A homoki ember erre a célra egy primitív, de igen leleményes eszközt eskabált, amit „hőgyhúzó eké”-nek neveznek.

A 80 éves F. J. így mesélte el a hőgyhúzó használatát:

— Négy ökörrel, utóbb négy lóval húzták. Két embör köllött hozzá. Egyik vezette az igát, a másik a hőgyhúzó szarvát fogta, mint szántásnál az eke szarvát. A fölszántott buckába belenyomták a hőgyhúzó tábláját, addig húzták, amíg rádúródott egy rakomány föld, aztán elhúzzák a laposba. A hőgyhúzó lapátja olyan

volt, hogy csúszott a földön. Én mérgesi földön láttam, de csináltak ilyen Keresetben is (a csorvai baromjárásan).

Többen emlékeznek a használatára, de egyikük sem tudta, hogy a hegyhúzó immár múzeumba került. A szegedi múzeum két ilyen házi barkácsolású szerszámot is őriz: egyik a szomszédos Ásotthalomról, másik pedig halasi földről, Harkakötönyről való, Börcsök Vince kutatásaiból tudom, hogy a kiskunhalasi határban szegedi földről „kivándorolt” parasztok honosították meg a hegyhúzó alkalmazását.

A homokos talaj megkötésére vetés után a földet leszalmázták. A szalmát ezután nagy fogashengerrel jól behengerezték, nyomtatták a homokba. Így a bőjti szelek nem hordhatták el a vetést. Persze sok ezer homoki paraszt együttes erőfeszítése, szívós kitartása kellett ahhoz, hogy az egyén verejtékes munkája eredményt hozzon: ha néhányan elhanyagolták a földet, a homok hamar odább vándorolt.

BETYÁRVILÁG, PÁSZTORKODÁS

A rúzsai embert érdekli, foglalkoztatja szülőföldje története. Szívesen beszél, kivált az öregebbje a régi határról, a pásztoréletről, megtörtént s tán költött esetekről. Ez azért különösen érdekes, hiszen nem zárt és nem nagy múltú település, amelyeknek történelmi tudata kötöttebb, erősebb szokott lenni. Szórványos megtelepedettségé még másfél száz esztendő sincs, és csupán része volt egy nagyobb egységnek, a szegedi határnak. Szegedi voltát a nép számon tartotta és tudja ma is — ha onnan való származását a fiatalabb nemzedék már nem is ismeri. A csorvai embernek szegediségét, ha másból nem, abból tudnia kellett, hogy Szegedre adózott, oda járt pörösködni és ügyes-bajos dolgait intézni. Ám itt többről volt szó: az idősebb embereket még az alsóvárosi templomban keresztelték, és nagyapáikat Alsóvároson temették. Alsóközponton (a mai Mórahalmon) 1892-ben létesült tanyai közigazgatási központ, kápolna, majd templom épült, s attól fogva az élet három nagy szükségéhez (születés, házasság, halál) fűződő cselekedetekben a tanyaközpont lassan átvette az ősi kirőpítő fészek hagyományos szerepét. A rúzsai határban élő emberek történeti tudata sok olyan esetet őriz, ami szegedi, általában az egész határra jellemző, de különösen gazdag a szűkebb határból való mondákban. Úgy hiszem, ebben szerepe van a szomszédolásnak, ami a tanyavilágban különösen télen volt szokásos. Ilyenkor az egész család átlátogatott valamely tanyaszomszédba, ahol a ráérő emberek szívesen hallgatták az öregek „darvadozás” közben elhullajtott emlékeit, a régi történeteket, amiket még ők is apáiktól hallottak.

A „hóttfák” (értsd: holtak fái) történetét először D. J.-től hallottam, ő egy jakushegyi tanyába igazított.

A 79 éves Fodor Jánost munkában találom, vejevel nemrég kivágott öreg gyümölcsfákat fűreszel. Szívesen kínál helyell a tisztaszobában, legalább — míg beszélgetünk — megpihen kissé. Barátságos arc, huncutul csillanó szemek — láthatóan maga a megelégedett, kiegyensúlyozott öregség.

— Úgy vagyok én már, mint majszai számár a ködben — pörgeti elem a szavakat, s nagyon csodálkozhatok, mert a szólást rögtön meg is magyarázza: Tudja, lejárt már az idő rólam, nem úgy van, mint ennek előtte.

Amint föladom a szót, mindjárt kerek történetet ad:

— Gyerökörömty a berukkolásig bujtár voltam, hét esztendeig a *Lapisjáráson* legeltettem. A hóttfák ott vannak, a Ruki erdő alatt, az én számadóm, Ördög Gyura sokat elbeszélte ezt az esetöt. Honvédtisztöket ütöttek ott agyon negyvennyócban. Üldözték őket, azok mög Szabadkára akartak mönni, de rájuk estelödött. Hárman voltak, két tiszt, mög a kocsisuk.

Bemöntek a mérgesi gulyáshon, Váli Imröhön, mögkérték a feleségét, adna-é éjszakára szállást hármuknak.

Azt mondja a számadó felesége:

— Ha a bujtár beleegyezik...

Mert a számadóbujtár éppen a gulyástanyán volt dolgozni, hogy segítsön az aszszonynak. A bujtár azt mondta, hogy töle maradhatnak.

Így a katonatisztök bemöntek a tanyába, jól éroztek magukat. Voltak a Válinak apró családjai, a tisztök barátkoztak velük, játszottak, aztán egy-egy aranyat adtak a családoknak. Mikor a bujtár elvégezte a dolgát, bemögy, hát a gyerökök dicseködnek neki, hogy mit kaptak a tisztöktül. A bujtár kézbe vötte, nézi. Fényös, hát ez arany, igazi aranypézn!

Mögvacsorátak.

Kérdözi az egyik tiszt a bujtártul, nem vinné-e el őket még az éjszaka Szabadkára.

— Lőhet. Ha a számadóm mögengedi.

— Mikor köllene indulni?

— Két-három óra tájt szoktunk indulni.

No, vacsora után a bujtár kimönt a számadóhoz. Elmesélte, hogy mit látott, az aranyakat, és mire kérték a honvédtisztök.

Váli átüzent a másik számadóhoz, valami Meszesnek hitták. Elkezdte mondani, kik vannak a lakásán. Ha elviszi a bujtár őket, mennyit ígértek neki, hát még mennyi pénz lehet náluk a ládában...

— Mög fogjuk támadni őket — mondta Váli Imre. — Két óraker induljál el velük — így a bujtárnak. — Mikor a járason az egyik ló elesik, akkor ugorjál le a kocsiról és szaladj, amőre látsz, mert tisis mög fogsz dögleni. Vagy ha az első revolverlűvést hallod, akkor is szaladj, amőre tudsz!

A bujtár visszamönt a gulyástanyára. Készülődött. Két óraker szólt a tisztöknek. Azok elköszöntek, három aranyat adtak az asszonynak.

Kocsira ültek. Elindultak. Kértek a nyílt útra.

A bujtár azt mondta:

— Vigyázzanak, ha kériünk a pusztára, mögtámadhatnak minket.

— Ha lúnek, lüvünk mi is.

A bujtár más úton akart mönni, de igen buckás volt a pusztá, így csak visszavért a szabadkai útra. Mikor a buckák közül kiért a kocsi, az egyik ló fölbukott.

— Engöm möglüttek — kiáltott az egyik tiszt.

A bujtár leugrott a kocsiról és elszaladt. A tisztöket mind agyonlűvöldözték, a kincsöt, amit egy nagy ládában tartottak, magukkal vitték. Utána való napokban tanáltak a halottakra az útonjárók. Eltemették őket. A tisztök hozzátartozói, valami gazdag grófi családok, kérték Szeged városát, hogy a pénzükön emlékök állítsanak oda, ahon a gróffiak halála esött. Akkor ültették a tölgyfákat, Bélteki Antal ültette mind a tizenkettőt... A számadókat utóbb nyomzták, el is ítélték őket, de a bujtárt nem büntették mög... — Eddig a történet, s milyen kedves, ahogy öreg Fodor János hozzátesszi — amikor arra legeltettem, mindig vigyáztam, hogy a jószág ne dörgölődzön a fákhon, ne tőgyön kárt bennük.

Itt, ahol egy emberöltővel ezelőtt még több ezer holdas baromjárások terpeszkedtek, különösen elevenen él a betyárok emléke. Nyolcvanon fölülű öregek elbeszélései életközélbe hozzák a múlt századi alföldi betyárvilágot. Legtöbbbet Rózsa Sándorról mesélnek. Amikor először jártam Rúzsán, mindjárt figyelmembe ajánlották *Kisgazda*, vagyis becsületes nevén Katona József bácsit, aki mint a *Sándor* komájának unokája, legszavahihetőbben ismeri a betyárvezér elfogatásának történetét.

Katona József tanyája Öregcsorván van, a szegedi kövesút mellett. Tipikus gazdatanya. A hosszú tanyaház két „szeme” az útra néz, udvar felölű oldalán barnára festett faoszlopos ereszalja húzódik. Az ereszzel szemben egy fődél alatt marha- és lóistálló, kocsiszín, hambár, az udvar végében ólak, göré. A tanya előtt és mögötte is jókora bekerített semlyék az állatok legeltetésére.

Alacsony, kissé meghajlott öregember fogad, de nem is hinném, hogy már kilencvenhez közelít. Unokája családjával él együtt a tanyában.

Mikor elmondom jövetelem célját, mosolyog:

— Már voltak itt a szakkörösök. Tudja, a dédonokám is benne van, el köllött mondani nekik...

— De azért nekem is elmondja?

— Ha érdekl. Kitelik az üdömbül. Az úgy volt, hogy Katona Pál a Rózsa Sándor komája volt, neköm nagyöregapám. Sokszor járt nála Rózsa Sándor, de nem ebben a tanyában, hanem az Öregsonon, mert ezt a tanyát én 1935-ben vöttem 13 kislánc földdel. Hát amikor kitűzték a fejire a tízezör forintot, nagy híre lött ennek. Tanálgatták, ki fogja mög leghamarabb, egyik azt mondta, a komája, mások a zsan-dárokat vélték. Egyször Rózsa Sándorék elmöntek Szabadkára vásárra. Mögtetszött neki egy szép ló, alkudott rá, de nem volt nála pénz. Odaadták volna, mikor mögtudták, kivel van dolguk, de Rózsa Sándor nem fogadta el hitelbe. A Vojnicsoké volt a ló, négyszáz forintba egyeztek mög. Egy idő múlva a komáját küldte, hogy hozza el a lovat Szabadkáról. Az mög az úton négy szép ökröt látott, mögvötte azokat a négyszáz forinton. Rózsa Sándor nagyon mögbosszult...

Idő múlva kiállított hozzájuk Csorvára. A komaasszony kimönt elébe a pitarajtóba. De nem ám, hogy komaasszony, hanem azt mondja — Rózsa, hun van a Pál?! — Kinn van valahun az akolba.

Mikor Rózsa Sándor utána mönt, a koma egy kocsilöccsel leütötte a lóruul. Rózsa Sándor nem annyira iparkodott fölkelni, hanem a karabélyért kapkolódott a szűr ujjába. Átlütte Katona Pál karját. De a nagylánya odaért, és leütötte Rózsa Sándort baltával. Szaladtak a szomszédba segítségért, aztán a két szomszédal mögkötözték.

Lóhátan möntek a városba jelönten, hogy elfogták. Ő mög ahogy ott mögkötözve feküdt, azzal fenyegetőzött: — Ha még egyszer mögzsabadulok, Csorva elmöhet az égbe lakni! — De nem töltötte bosszúját, aztán nem járt erre. Utoljára Ráday fogta be a szegedi várba...

Majd a régi gazdálkodásról, tanyai életéről kérdezem:

— Régön az út volt a határ: ahol mi laktunk, az Öregcsorva, az út túlsó oldalán Rúzsajrás, az már az átokházi kapitánysághoz tartozott. Öregcsorván örökföldek voltak. Apám 18 láncc örökföldet jussolt, végtüre 74 lánccra gyarapította. Nyolcan voltunk testvérek, úgyhogy 9—9 láncc földet kaptunk örökségbe. Nagy jószágtartás volt. Apám idejében volt 18—20 marhánk, 80—100 birka, 2 ló, csikót neveltünk, hizlaltunk 80—100 pulykát, 50—60 ludat.

— Hová vitték a fölös portékát?

— A pulykának, lúdnak, baromfinak Szabadka volt a jó piaca. A tejegyetmást, gyümölcsöt, krumplit a városba vittük. Nehéz tehörrel hét óra hosszat tartott az út Szegedébe.

— Hogyan telt a legénykora?

— A legény kint az istállóban, a ketröcöben aludt. Mikor az öregök lefeküdtek, elmöntünk a szomszédba kártyázni. Mi volt a szórakozás? A csutri, az volt. Mög-egyeztünk egy gazdasszonnyal, ahol volt hely a házban táncolni. Összehánytuk a pénzt borra, mög hangászra. Dudás vagy tamburás adta a muzsikát. Legényök, lányok jártak csutriba, de csak télön, máskor nem volt arra üdö... Mindön röggel kigyütt apánk az istállóba úgy négy óra tájban, gyerünk a jószágnak önni adni, aljazni. Ha álmos voltál is, gyerünk dolgozni. Kilenc-tíz óra közt frustokoltunk. Télön napjába kétször öttünk. Az volt a rönd, hogy húshagyókor az asszonyok kimosták a zsírosfazekat és húsvégig elő se vötték a kamrából. Tányéricsalajjal főztünk...

Sorjáznak a régi tanyai életmód filmkockái. Egy átalakuló életforma megörzésre, följegzésre érdemes mozaikjai ezek. Vagy talán még nem tartunk a tanyai életmód gyökeres átfömálódásánál? Az öreg Katona ifjúkora, a századforduló óta nagyot fordult a világ erre, a tanyák között is. Merre és hol tart most a fordulat? Annyi bizonyos, hogy a ma 70—80 évesek fiatalkori élményeit a mai 20 évesek sokszor hitetlenkedve hallgatják. Lehetett úgy is élni? Ök másként akarják alakítani életüket.

20. SZÁZADI FÖLDBÉRLETEK

Keresem a határ további, századunkra eső népesedésének erővonalait. Századforduló korabeli statisztikai táblázatok a csorvai kapitányságban hét dűlöt — ma úgy mondhatnánk: kerületet — különböztetnek meg, ezek a Szegedhez közelieltől távolodva: Belsőcsorva, Külsőcsorva, Vágó, Papok, Kereset, Mérges, Ruki. A volt csorvai tanyai kapitányság területe ugyan nem egyezik egészen a mai községhatárral, de a holdak számát tekintve nem nagy az eltérés. Amikor az átokházi kapitányságból Rúzsajrás a községhez került, a régi Csorvából majdnem ugyanekkora területet Zákányszékhez csatoltak. A század végi települési helyzethez jó támpontot nyújt Székely Ferenc és Rainer Zsigmond 1887. évi térképe. A Belső- és Külsőcsorvát magába foglaló Öregcsorva elég sűrűn tanyásodott, itt még a múlt században megtelepedett örökföldes gazdák élnek. Ugyancsak betelepült Vágó egy része és a Zákánnyal határos örökföldesáv (Papok). Rukinak a Ruki erdőtől a dorozsmai határszélég terjedő részén vannak elszórtan tanyák, míg Rúzsajrásból csupán a mai Honvédsor déli oldalán húzódik művelt terület. A határ többi része az egyre gyarapodó erdősávokon kívül mind a város birtokában levő közlegelő.

Ennyit árulnak el nyomtatott forrásaink. Belterületen lakó adatközlőim szerint legeléb Kisjársát osztották föl. A többi majd a határban kiderül.

Kisjárs a Pályf- és a Honvéderdő között húzódik, és hosszában éppen átszeli a pusztaermegesi kisvasút. Kerékpárommal a sínek közelében kacskaringózó gyalogösvényen haladok, ahogy tudok. A homok sűrűn leszállít. F. J. tanyájába igyekszem.

Bár jó útbaigazítást kaptam, a mondott helyen a tanyát alig találom. A piros cserepes házat gyümölcsfák sűrű koszorúja övezi. Gondozott szőlön át haladok a tanya felé. Éppen Barackés ideje van, s a vendég ilyenkor — tudom — itt nem kívánatos személy. F. J. azért beljebb tessékel a tanyaházba. Kövezett, új bútorral berendezett konyhában ülünk le.

A gazda nőszülésekor, 1923-ban került a tanyába. A város 1900-ban osztotta ezt a járást — valamikor *szilajmènes* legelt rajta —, és apósa tíz holdat fogott ki belőle.

Közben az asszony is bejön, és persze szót kér a visszaemlékezésből:

— Apámék először idegenlős házat vertek. Egy évig abban laktak, majd röndös szoba-konyha-kamrárs vályogházat építettek. A vályogot maguk verték székföldből. Összefogtak a szomszédokkal, „móvá-”ban dolgoztak. Azután a régebbi épületet istállónak használták.

F. J. szülei is bérlők voltak a Csorvával határos Átokházán.

— Ők elsőbb gunyhót csináltak maguknak, földgunyhót. Egy-másfél méter mélyen leástak a földbe, a gödör oldalát gyóphantokkal rakták ki, hogy be ne omoljon. Teteje káka, nád, kukoricaszár volt, amire földet terítettek. Sokszor beszóródott a homok a tető alá. A gunyhóban suglót, ágy, asztal volt székekkel. Mikor apám elment hazulról, anyám fejével betámasztotta az ajtót. Azt mondták az ilyen gunyhóra, hogy „földbe emeletös ház”, mert lépcsőn jártak le, földbe vájt lépcsőkön.

A bérlet előtt F. J. apja feles volt az öregcsorvai Rieger-tanyában. 14 holdat művelt feles alapon, és öt hold szőlőt vállalt bérért. Sokat dolgozhatott az egész család, de biztosítva volt a megélhetésük, földel volt a fejük fölött, ha más házában is. Később mégis otthagya a felességet, és tíz hold homokon saját erejéből próbált boldogulni. Utóbb még fogott mellé újabb tíz hold járásföldet. Így kezdték itt az elődök az önálló életet.

Mielőtt elbúcsúszom, megkérdem, maradnak-e a tanyán vagy elköltöznek valahová? Határozott a válasz: Rúzsára nem, de Szegedre bemennénk. — Csodálkozásomra F. J. elmondja, hogy 1950-ben, amikor földjét elvették — itt úgy mondják: „szorzott kulák lött”, mert a 14 holdból volt két és fél hold szőleje — Szegedre ment, és Baktón volt feles kertész 1957-ig. Így hát belekóstolt a városi életbe, és ráadásul két gyermeke is Szegeden él. Hol vannak már a mai helyzetképek — az igényekről nem is szólva — az alig néhány évtizeddel ezelőtti „lefelé emeletös” földkunyhótól?

Következő utam Vágóba vezet. A határnév az öregek szerint onnan származik, hogy a járás szélén marhavágással is foglalkoztak. Emlegetnek egy bizonyos „egri mészárszék”-et, ahol a vágómarhák a baromjárásról egyenest tagló alá sétáltak. Mindez csupán szóhagyomány, de valószínűnek látszik, éppúgy, mint több más, homokon termelt naiv népetimológia.

Vágójárást 1922-ben kezdték osztani. Forrásom a 79 éves Fodor János, aki a „hóttfák” történetét elmesélte.

— Huszonkettőben B. Mihállyal tíz hold bérletet fogtam ki Vágójárársból, a Fogadalmi dűlőben. Tíz holdra tizenkét mázsa hatvan kiló volt az évi bér. Jó kötött szántóföld volt, sömlyékkel, jó kaszálóval. Kukoricának bepászolt, nagyon élt benne. Csak kapálni köllött minduntalan, mert kizöldellt.

— Hogyan törték föl a legelőt?

— Négy ökörrel vagy négy lóval szántottuk. Akinek nem volt igásjósága, annak öregcsorvai, zákányi jógazdák szántottak. Aztán gyalogmunkával ledolgoztuk. Ki faekével, ki vasekével szántott, volt, hogy három ekét is elpusztított a föld, olyan gyöpes volt... A másik bérletöt 1926-ban fogtam ki a Kisvasút dűlőben. Az társas bérlet volt, hárman fogtunk ki tíz holdat. Az enyémbe beleesött egy bucka. Akkora volt, hogy kocsival, lóval jó kényelmesen beletértem volna. Nekifogtam elhordani, aratás után kezdtem, karácsonyra végeztem el. Kocsival hordtam el a laposba. De volt olyan is, aki kubikolta. Palincdeszkából járórt épített a mély fekvésű földig, és talicskán kubikolta el a buckát. Jó, szőlőnek való homok volt, telepítöttem is harmincötben száz út szőlőt. Így bajlódott az embör gyeröke, amíg bírta erővel. Most mán munk nem bírjuk. De a mai fiataloknak nem is muszáj azt végigcsinálni, amit munk próbáltunk. Láttá azt a téesz-almást a küvesút mellett? Az is olyan buckás föld volt. Gyütt a dömper, legyalulta a buckát, most olyan, mint az asztal.

Az első világháború után Szeged városa folytatta a közlegelők haszonbérbe adását. Gyorsította a parcellázás folyamatát, hogy a városnak a Fogadalmi templom építésének folytatására és a tervezett tanyai gazdasági vasúthoz nagyobb pénzüsszegre volt szüksége. Bérbe adandó közlegelők akkor már csak a szegedi határ legtávolabbi járásain: Csorván, Átokházán és Csengelén voltak.

A járások bérbe adása nyilvános árverésen történt. Abrahám Fúrús György, aki 1926-ban fogott bérföldet Kereseten, így emlékezik rá vissza:

— Tizedenként árvereztek, egy tized tíz hold volt. Leütötték a parcellába a karót, a kikiáltási árat kezdték mondjuk hetven kilóval. Mindjárt volt jelöntköz. Hetven először, másodsor — az embörök nézték a földet, jó lösz? Mögtermi-é? Mög, mög az, no akkor az egyik közbeszölt: hetvenöt, majd nyolcvan, kilencven... Így licitáltak egymásra, az árendát fölverték egy mázsa búzára, még többre is. Sokan voltak, aztán mindönki földet akart. Pedig a magunk bérét emeltük vele. A haszonbért pénzüf fizettük, de a búza árában állapították mög. A kifogásnál félévi bért le köllött fizetni kaucióba és fél éven belül még kétévi árendát. Sokan nem bírtak egy tizedet kifogni, azok összetársultak, de a társas bérletre a város nem

adott építési engedélyt. Én is csak akkor építhettem, amikor nevemre került mind a tiz hold.

— Hogy termett a járásföld?

— Melyik minek való. Az első évben általában kapást termeltek, a kapálással a gyöpet kiirtották. Jó kukoricák terőttek erre. Akkor a második évben gabonát, kölest vetettek. Pár évig nem köllött trágyázni a járásföldet, hiszen jószág járta azelőtt.

Az 1925–26-ban kiosztott Kereset járáson különösen nagy volt a bérlők föld-éhsége. A parcellázás hírére jöttek mórահalmiak, pusztamérgesiek, de tömegesen özönlöttek a dorozsmai határból is. A szomszédos Kiskundorozsma ugyanis nem adott haszonbéres földet, hanem az örökföld arányában osztotta föl a járást a gazdák között. Így a kevés földjén megélni nem tudó törpebirtokos és az önállósulni igyekvő tanyás, kapás, napszámos onnan is szegedi bérföldre törekedett. Ez a verseny egészen mértékben fölajtotta a haszonbéreket. Egy hold futóhomok évi bére olykor 4 mázsa búza árára is fölemelkedett ott, ahol a föld holdanként alig termett 4–5 mázsa rozsot. De a kisbérlők úgy ragaszkodtak bérletükhöz, mintha az a saját tulajdonuk lett volna. A gazdasági válság idején — úgy mondják: „a bolettás világban” — sokan eladósodtak. Ezekben az években az elkeseredett alsótanyai kisbérlők beadványokkal, küldöttségekkel ostromolták a várost a haszonbérek csökkentéséért.

— Harmincegyben vagy harminckettőben, nem tudom pontosan, Szent Istvánkor Pestön voltunk küldöttségbe’ — mondja Abrahám Fúrús, akivel öreg estébe nyúlt a beszélgetésünk, és már a petrólámpával világított konyhában ülünk. — Jártunk a minisztériomban is, sokan möntünk, vagy hatvanan. Hát utána az én földem árendáját 84 pengőről 40 pengőre csökkentötték. De még az is sok volt. A bolettás világban Szeged várostól autóval voltak kinn. Hozzám küldték az urakat. Tudom, az út végében állt mög az autó, ott akkor egy nagy bucka volt. Éppen a szőlőben dolgoztam, odahívtak. Kérdöztek, én elmondtam a helyzetöt úgy, ahogy volt. Csak nem esött hiába, mert azután 15 pengő lött egy hold évi árendája. Kétször köllött fizetni egy évben. Én, tudja, úgy osztottam be, hogy az áprilisi díjat a pulykák eladásából, az őszit mög a birkagyapjúból fizettem ki. Aprójószágot neveltünk, birkát, disznót tartottunk, piacoztunk, csak úgy tudtunk érvényesülni...

A 30-as évek elején, a mezőgazdasági árak süllyedését látva, a város bizonyos mértékig csökkentette a haszonbéreket, de sok eladósodott kisbérlő helyzetén ez már nem könnyített. Jöttek a végrehajtók s árvereztek — ahogyan Móra Ferenc „Földhözragadt Jánosok 1932-ben” c. tárcasorozatában megírta. Főleg a társas bérlők közül jutottak sokan tönkre, akiknek a parcellázáskor csak 2–3–5 hold homokra futotta, ami egy család megélhetéséhez kevésnek bizonyult. Ám az is jellemző, hogy a „bukott föld”-re rögtön akadt vevő, akár a már megerősödött bérlők, akár újabb vállalkozók közül.

Nézem a gyűrött szélű, megsárgult bérleti íveket. Öreg, valamikor hozományul kapott sublótokból, század eleji „sifonszekrények” aljáról kerülnek elő. A bérlő neve alatt a következő rovatok:

1. Bérbeadó: Szeged sz. kir. város
2. Bérlet: Vasútépítési dűlőbeli 14. sz. 10 hold
3. Bérleti idő: 1926. októbertől 1951. szeptember 30-ig
4. Évi bér holdanként, összesen
5. Évi közíg. költség, amely minden év őszén fizetendő
6. Adótérités
7. Haszonbér esedékes minden év április 1–15-ig és október 1–15-ig.

B. M. 1925-ben osztott 10 holdjának évi bére holdanként 13 pengő, összesen tehát 130 pengő volt. Akkoriban egy mázsa búzáért 20 pengőt fizettek, így a haszonbér nem mondható magasnak. De a válság éveiben, amikor a vágói magánkereskedő egy mázsa rozsért 2,8 pengő készpénzt és 3 pengő bolettát adott, már megnehezült a helyzet. Egy hold évi haszonbérébe több mint két mázsa rozs árát, tehát a holdankénti átlagos szemtermés (5–6 mázsa) egyharmadát fizették. És azzal a közterhek közül még csak az árendát rótták le, amihez még adótérités, útdadó, házadó, kereseti adó is járult. Emellett a bérleti díjat a 30-as évek végén újból emelték: B. M. haszonbére 1941-ben már 193 pengőre rúgott. A bérleti idő 1951-ben telt volna le, de közbenzölt az 1945-ös földbirtokreform. A földosztás itt annyit jelentett, hogy a legtöbb bérlő korábbi haszonbéres földje birtokába jutott. Legfeljebb a nagyobb bérleteket és örökföldeket csökkentették a kis földű és nagy családú jogosultak közötti szétosztásra. A kezembe került bérleti íveken az utolsó befizetések ideje 1945 februárja. Jellemző kordokumentum, hogy a bérlők még a nagy törté-

nelmi sorsforduló szelében, a földosztás küszöbén is hűségesen lerótták a díjakat városuknak.

Szeged földbérleti politikája sok szociális problémát szült, de a bérbeadás nyomán kibontakozó települési mozgalom nagy eredmény, és óriási teljesítménye — a *kisbérlo társadalomnak*. Ha csak azt tekintjük, hogy sok ezer hold, addig pusztán legelőnek használt földet föltörtek és hasznavehetetlennek hitt homokot művelésbe fogtak, ez is nagy dolog. A mostoha természeti viszonyok, az éveken át lakóhelyül szolgáló kezdetleges hajlékok, a gazdasági nehézségek csak növelik az úttörés amúgy is nehéz munkájának társadalmi s főként emberi jelentőségét. Munkájuk, ez a legnemesebb értelmű 20. századi honfoglalás talán az észak-amerikai első farmernemzedékek vagy a szibériai szűzföldeket az 50-es években meghódító telepések teljesítményéhez fogható.

Csorva lélekszáma 1910-ben 2480 fő, a lakóházak száma 456. Ugyanezen a területen az 1949. évi népszámlálás szerint 4469 ember élt, 1036 lakóházban. A növekedés túlnyomórészt a jellemzett bérlőmozgalom, és csak kismértékben a természetes szaporodás mutatója.

MAI FALUKÉP ÉS HATÁRTÉRKÉP

Ismerkedem Rúzsza belterületével. Ma még jóindulattal sem nevezhetném falunak, csak falumag, vagy megszokottabb kifejezéssel: tanyaközpont. De mint „cse-csemő”, első körülpillantásra jól táplált és egészséges.

Melyek voltak itt a falusodás kezdeti tényezői?

1926-ban, több évtizedes huzavona után megépült az alsótanyai gazdasági kisvasút, s ezzel a rossz, homokos vagy székelt földutakon közlekedő tanyai nép régi óhaja teljesült. Nem sokkal később kiépítették a Szegedről Rúzsára, Ötömösre vezető kövesutat is.

Csorva vasútállomást kapott. Az állomás mellett szatócsbolt nyílt, kocsmát építettek, majd egy élelmes tanyai üzletember építőanyag- és fakereskedést létesített. A vendéglőt, ahol a halakat, majd a Csorva és Vidéke Gazdakör összejövetelét tartották, módos öregkori gazda építtette. A Gazdakörben örökföldes gazdák és legények voltak hangadók, akik kinézték maguk közül az újabban települt, szegényebb bérlőket. Ezért a bérföldesek „Átokháza és Vidéke Gazdakör” néven szervezni kezdték a saját társulásukat. A szervezkedést egy parasztpárti szegedi ügyvéd is támogatta. A rendőrség azonban neszét vette a gyanús, hivatalosan nem engedélyezett kezdeményezésnek, és a szervezőket letartóztatta. Bíróság elé kerültek, s a tárgyaláson csak ügyvédi ravaszággal sikerült büntetés nélkül kilábalniuk az ügyből. Így zajlott Csorva „társadalmi élete” az 1930-as években.

A mai faluközpont területét 1900-ban osztották és 1945-ig városi bérföld volt. E bérleteken is épült néhány lakóépület, de szétszórtan, a központba tömörülés minden akarata nélkül.

A tanyaközpont 1949-ben vált le a szegedi határról és 1950. január 1-től lett *Rúzsajárás* néven önálló közigazgatású község. Ezzel egyidőben önállósult a szegedi határból Domaszék, Zákányszék, Mórahalom, Ásotthalom, Szatymaz, Balástya és Csengele is. 1952-től a községet Csorvának nevezték, majd 1957-ben Rúzsának keresztelték. Illő följegyezmem a falunév eredetét: a *Rúzsajárás* határnévből vonták el, ami a megvallatott helybeliek szerint Rózsa Sándorról — itt Rúzsának ejtik! — veszi eredetét. Községalapító grófok, bárók és más rendű-rangú cigánylegények mellé odakerült hát a környék betyárfejedelme, mint a település „névadója”.

A község első rendezési tervét 1950-ben készítették, majd 1952-ben a VÁTERV kidolgozta Csorva általános fejlesztési tervét. Az első években lendületesen indult a községfejlesztő munka. 1952—53-ban a Falusi Gazdasági Lakásépítő Iroda (FAGI) támogatásával 52 kislakás épült. Mind egy- vagy kétszobás. Az 50-es években országszerte ilyen títustervek szerint kezdtek „falvasítani”, s Rúzsán ebből a háztípusból három utcát alakítottak ki: Szegedi, Rózsa, Dózsa György utca. Beköltözéskor a lakóknak 16—18 000 Ft-ot kellett fizetniük, s a fennmaradt összegre 15 évi részletfizetési kedvezményt kaptak.

Az új házak birtokbavétele lassan haladt. A tervezők nem számoltak a várható paraszti igényekkel: a lakóházak kicsik, állattartásra alkalmas gazdasági melléképület nem készült. Ezért az első beköltözők olyanok, akik korábban más házában laktak vagy akiket foglalkozásuk az új tanyaközponthoz kötött: bolti eladó, iparos, traktoros, feles és néhány idős házaspár. Némelyik ház azóta többször is gazdát cserélt.

Tizenöt év múltán ezeken az utcákon már jellegzetes falusi kép fogad. Lombos fasorok, gyalogjárda, a házak előtt szép kis virágskert, a lakóházak mögötti kertekben szőlő, és minden kihasználható helyen, még az előkertben is, sűrűn őszibarackfák. A tulajdonosok szemmel láthatóan gyökeret vertek, és több-kevesebb ízléssel helyreigazgatták a tervezők baklövéseit. Minden házhoz legalább egy szobát vagy üvegezett verandát toldottak, hátul kiskonyhát, pincét, fűskamrát, tyűkólat, disznóolat építettek, baromfiudvart kerítettek el.

A legszélső utcán érdekes életkép tűnik szembe. Itt csak egy ház sor épült és a házakkal szemközti földek végén kisebb-nagyobb szalmakazlak, szárkúpok, farakások, poszmatdombok magasodnak. A lakók — tán kicsinek tartván 300 □-öles telküket vagy csupán megszokásból — kitelepedtek az „utca”-ra. A tanyai életből a falusi életbe való átmenet egyik jellegzetes tünetét érzem ebben: az itt élők még tanyai módon rendezték el kis „életterüket”.

Az új ház sorok után az 50-es években közintézmények létesültek: tanácsháza, párház, óvoda, új belterületi iskola, orvosi rendelő, gyógyszerár. A volt kocsmá épületében földművészvetkezeti italboltot és élelmiszerüzletet alakítottak ki. Újabb pár év elteltével cukrászdát, kisvendéglőt és vegyes iparcikküzletet nyitottak. Mondják, eleinte a községi vezetők közül is többen tamáskodtak, érdemes-e presszót nyitni itt a tanyán, de az élénk forgalom csakhamar meggyőzte a kételkedőket is a befektetés helyességéről.

Az 1960-as népszámlálás Rúzsán 4103 lakost talált, belterületen élt 303, külterületen 3800 fő (95%), a következő tanyai körzetekben: Atokháza 785, Honvédérdő 501, Jakushegy 237, Óregcsorva 612, Ruki I. 646, Ruki II. 1019 lakos. 1140 család 1104 házban lakott, ebből külterületre esett 1020 lakóház.

1949-től 1960-ig a határ népessége 366 fővel csökkent és ez a csökkenés 1965-ig azóta is folytatódott.

Ami a statisztikákból kiolvasható, azt igazolja az élet is. 1953—1964 között csak 6 házhelyet adtak el. Rúzsa falusiasodásában 1964 a „fordulat éve”: ebben az évben pezsdült föl a házépítő kedv, s azóta 1967 őszéig 102 házhelyet adtak el. Ebben a jelenségben az elmúlt másfél évtized mezőgazdasági politikájának, átalakulásának az itteni parasztságra gyakorolt hatása tükröződik. A tsz-szervezés után, ha volt is anyagi erőforrás a házépítéshez, bizonytalanság jellemezte a közhangulatot. Néhány év kellett, amíg a termelőszövetkezetek megszilárdultak, a termelés jövedelmezőbbé vált, termőre fordultak a háztáji és nagyüzemi gyümölcsösök, végérvényesen kikapinthatóvá váltak mindenki számára a táj további fejlődésének erővonalai — és ezek fölzsabadították a magánkezdemenyezés szunnyadó energiáit.

Barackrélelő nyári melegben sétálok a Petőfi utcán. Utca ez? Ma még nem. De nem sok idő múlva ebbe a szeszű, süppedő homokba is belehasítja visszavonhatatlan kézjegyét az ember. Az utca elejéről lefényképezem a látványt: jobb felől egyvégtejben 9 ház sorakozik, ezeket pillantja meg először a kisvasúton érkező utas. Nem teljesen egyformák, de mind sátortetős, ikerablakos, épülhettek volna Szegeden vagy akár Budán. De környezetük rúzsai: a házak előtt szép virágskert, s hátul barackosok, szőlők, almafák. Mindegyik porta kerítéssel szegett. A balra eső ház sor még foghíjas: itt 5 új ház épült, és 3 házalap várja a további emberi igyekezetet. A még beépítetlen portákon is kerti vetemények, nemrég telepített szőlősorok, őszibarackfák és gémeskutak. Milyen érdekes: idős tanyai bérlők mondták, hogy a bérföldön legelőszőr kutat ástak, sokszor csak amolyan gödörforma „kopolyakutat”, s lám a gyökerverés ma a faluban is ugyanúgy kezdődik. A víz nélkülözhetetlen a házépítéshez, de itt már ennek előtte is haszonnal jár: öntözi a veteményest, a gyümölcsöt, melyek terméséből majd téglá lesz meg tetőcserép, új bútor, televízió, mosógép, minden, ami az új házba szükséges.

Karcsú oszlopokon villanyvezeték íve feszül. A homokon már ott sorjáznak a cementlapok, amikből gyalogjáró készül. Mindenütt a tett, a feszülő akarás jelei.

Találomra benyitok egy kiskapun, ahol az udvarban mozgást látok. A tulajdonos L. I. negyvenes férfi, termelőszövetkezeti brigádvezető. A takaros, bár még vakolatlan házhoz kiskonyhát és minden kamrát ragasztottak. A házban is van konyha, de felesleges a hátsó kiskonyhában főz. Az új házat kímélni kell.

A gazda mindjárt megérti érdeklődésemet, és bemutatja új otthonát. Beosztása: két szoba, előszoba, konyha, fürdőszoba, éléskamra. Levezet a pincébe is, amely — mint mondja — nagyon alkalmas lesz a bor mellett alma, krumpli tárolására is. Beköltözésükig apósa tanyáján, a Vágó-dűlőben laktak.

— Mi hozta be magukat a faluba?

— Lovas kocsí — válaszolja magától értetődően.

Ezen jót nevetünk. — Gondoltam, hogy nem fogadtak TEFU-t, de én úgy értettem: miért szánták rá magukat az építésre?

— Tudja, az ipósékkal voltunk együtt, aztán most így jobb. Ugyan neköm meszebb van a brigádföld, de motorral járok úgyis a határban.

Az udvaron csak baromfit látok.

— Állatot nem tartanak?

— Tehenünk volt, de eladtuk. Itt boltból vesszük a tejegyetmást, ha mögkívánjuk. A disznók mög kinn vannak a tanyán. Ki szoktunk jární ellátní a többi jószágót...

Újfajta felfogással találkozom. Régen a fiatal házások ritkán költöztek külön az öregektől, helyesebben egyik gyermek, rendszeren a legkisebb fiú, házassága után is a szülőkkel maradt. Kötötte őket a föld, a rájuknéző örökség, meg a szülőknek idős napjaikra gondozásra is szükségük lehetett. Ma a föld már nem fűzi össze az öregeket és fiatalokat. Ha nem értik meg egymást — de ilyen nézeteltéréstől függetlenül is —, maguk alakíthatják sorsukat, ahogyan a pénztárcájukból telik. És a fiatalok könnyebben mozdulnak.

A szomszédok tsz-tagok, jobbára fiatal házások. Három család is van, amelyik egy tanyában élt a szülőkkel, vagy kis melléképületben szorongott. Van közöttük kőműves, asztalos, sőt olyan középkorú tsz-tag is, aki lányának épít házat.

Az 50-es évek elején épült Rózsa utca végén nagy, kőporos vakolatú kockaház gangoskodik. Élesen elvální a típusházak sorától. Ide esti szürkületben érkezem. Az udvaron villany ég, a háziak éppen befejezték a vetemények locsolását és a tisztálkodást. Tágas, üde falfestésű szobában ülünk le, benne modern bútor garnitúra: világító rekamié, dohányzóasztal, 2 fotel, nagy asztal 4 székkal, tükörasztal. Az asztalkán vázában csokor árvalányhaj díszlik — itt termett a csorvai homokon —, a falak még csupaszok. J. L. kocsis az egyik rúzsai tsz-ben, lassú, kevés szavú ember, ám felesége annál beszédesebb.

Tavaly fejezték be az építkezést. Évről évre jutottak előre, ahogyan a pénzt össze tudták gyűjteni, mert kölcsönt nem kaptak — tsz-tagnak ugyanis eddig nem adott kölcsönt az OTP. Azelőtt férje szüeleivel éltek egy tanyában.

— Ipam bejött hozzánk, itt is halt mög a tavaszon, 89 esztendő volt, nyugodjon szögény. De anyósom, az ugyan nem hagyná ott a tanyát! Mindön nap kijárok a tanyába, ugye anyósom idős asszony már, a jószágokat ellátom, teheneket mögfejm, aztán a háztáji föld is ott van a tanya mellett, a sömjékaljban...

— Nem fárasztó a sok jövés-menés?

— Mögszoktam én azt, csinálom a dógot, nem törődök vele. Csak télön volt rossz a nagy hóban bandukolni, jó három kilométerre van a tanya.

Itt is a korábban megfigyelt kétlakiságot tapasztalom. A tanya és a falusi ház, mint két eltérő üzemeység, nem válik külön, sőt kiegészíti egymást. Rúzsán a 400 négyszögöles telkek lehetővé teszik szép veteményeskert, gyümölcsös létesítését, ahonnan a család szükségletén felül, piaci értékesítésre is jut. A kertészet áttelepszik a falusi háztelekre, az állattartás viszont a tanyán marad. Feittelei ott kétségkívül jobbak: bőven van legelő tehénnek, disznónak, libának, szedetejnivaló a baromfinak, míg a falusi háznál mindez hiányzik. Így sajátos kétlakiság alakul ki: a faluba költöző fiatal házások rendszeresen kijárnak a tanyára az ott tartott állatok ellátása, gondozása végett.

És az idősebbek? Régen az volt a szokás, hogy a munkából kiöregedett tanyai gazda szétosztotta földjét gyermekei között, a gazdálkodást a tanyával együtt átadta fiainak, és ő maga a városba költözött. Az utóbbi évtizedekben, amióta Alsóközpont, a mai Mórahalom faluvá nőtt, sok alsótanyai gazda ott vásárolt vagy épített falusi házat. Most éppen fordított a helyzet: a fiatalok költöznek faluba vagy városra, és az idősek maradnak a tanyán. Joggal levonhatnánk a következtetést: a tanyák népe fokozatosan előregszik, ami a tanyavilág megszűnését eredményezi. De nem ilyen egyszerű a képlet, legalább Rúzsán nem.

Nézzünk körül a határban! A régebben benépesült határrészeket sűrűn beépített tanyasorok jellemzik. Ilyen a csorvai *Öregor* és a volt Rúzsajáráson húzódó *Honvédsor*. A tanyák a földek dűlőút felőli végében épültek, alig 100 méter közel egymáshoz, úgyhogy szinte késznek érezzük a faluba való verődés alapját. Csakhogy ezek a tanyasorok igen hosszúk: Öregor a bajai műútig kb. 5 km, Honvédsor a mérgesi határig 3 km — hosszabbak, mint némely környékbeli falu nagyutcája. A legközelebbi dűlőút pedig egy-másfél kilométerre, olykor távolabb húzódik.

Mindkét tanyasor 1967-ben kapott villanyvezetékét. A honvédsori iskola tanára elmondotta, milyen nehéz volt meggyőzni az idősebb házaspárokat az anyagi áldozat értelméről. Egy-egy családnak 5—6 ezer forintot kellett fizetni, kinek többet, kinek kevesebbet. Néhány idős tanyai asszony avval húzódott, hogy neki olcsóbb, ha élete hátralevő éveiben petróleummal világít. Kiszámították, mibe kerül a petró arra a pár esztendőre? Meglehet. Végül legtöbbjük belegyőződött, s annyira föllelkesültek,

hogy majd megtámadták a lelkes tanárt, amikor az Áramszolgáltató Vállalat legelőbb csak az iskoláig állította fel a villanykarókat. Amióta villanyuk van, mosógépet, villanyvasalót vásároltak, sok fűrő-faragó hajlamú tanyai fiatalember pedig villany-motorral folytatja a barkácsolást.

A magasfeszültségű távvezetékek oszlopai itt lépkednek át a határon. Helyes, hogy illetékesek — túllépve a korábbi megkötöttségeken — fölhasználták ezt az adottságot a sűrűn lakott tanyasorok, tanyai iskolák villamosítására. A tanyák közt húzódo villanyvezetékek megadják itt is az emberibb, falusias-városias élet alapfeltételeit. De egyben a tanyaához is kötik a kintlakókat. Ha a villanyáram s majd a vele járó sok szolgáltatás helyébe jön, akkor miért költözzön faluba? Különösen, ha a munka, a háztáji, de a közösen végzett munka szempontjából is előnyösebb számára a tanyán lakás...

Am a rúzsai határ változatokban oly gazdag, hogy ennek az ellenkezőjére is lehet példát hozni. Csak meg kell állapítanom, melyik tapasztalat általánosítható.

Amint Öregcsorváról Rúzsára tartok, egy útmenti tanyán ritkán látható melléképültre figyelek föl. Lefényképezem, s hogy többet tudjak róla, bemegyek a tanyaába. A kutyaugatásra középkorú asszony jön elő, s rögtön szóáradattal válaszol:

— Hajja, jó helyön érdeklődik, mer ez a *hombár* igazán ókori tákolmány. Ugyan nem régön csinálták, de olyan ez, mintha a Rúzsá Sándor idejében rakták volna. Mert tudja, ennek a fala ricaszárbul van, azt *összekarcelaszták* (erősítették), aztán le-tapasztották. Úgy hitták ezt, hogy *tutaj*, tutajra volt építve. Ezt még a boldogult ipam csinálta a fiaival, nyugodjon szögény. Pásztoembör volt, gulyás, majd utóbb juhász. Haj, értött az mindönhöz, még a birkabőröket is maga készítötte ki, maga varrta a subáját. Röttenetös dógos embör volt. Hát ahogy mögfogyatkoztak a falkák a járásokon, aztán ideszorult vénségire a tanyaára, aszongya: „kéne mán egy hombárt csinálni a gabonának hé!” Így aztán csináltak egyet, ő értötte a módját. Lássá, két rekesze van ennek: egyikben a tisztabúzá, másikban a rozso, tartottuk...

Az udvar felől szőlővel futtatott tanyaaház felújítottnak látszik, a házvég alul barnával van elhúzva, fala frissen meszelt, mivel búcsú lesz a hét végén Rúzsán, s arra illik a háznak is föltisztázkodni. Oldalt nádtetős istálló, pince és ólak. A háztól és melléképületektől körülzárt tanyaudvar csak akkora, hogy egy parasztkocsi szűken megfordulhat az eperfa körül. A tanya mellett kis darab szőlő, paprikatábla és lucernás.

— Férje merre dolgozik?

— Postás Rúzsában. Tudja, csak két és fél hold földünk volt. Elmönt postásnak, mert valahogy élni köll. Én a tészben vagyok, azt a földet művelöm, akit bevittünk. Amióta részes művelés van, legtöbb tag azt a darabot műveli, amelyikön „maszekul” dolgozott.

— A faluba költözésről mi a véleménye?

— Rúzsára gondol? Lássá, oda bemönnék. Be én! Ott lönne villany, mert erre félnék még nincs, aztán rádió, televízió, azt nagyon szeretném... Csak az építés sokba kerül. De ha kölcsönt kapnánk, hamarébb fordítanánk a szekér rúdján...

Az útról még visszatekintek a nádtetős tanyaára. A férfi már kiszakadt a tanyai életből, postás lett, és az asszonyt sem fúzi erős kötelék apósa örökéhez. Úgy érzem, éppen ideje volt megörökíteni ezt a tanyaegyüttest.

Más a helyzet a „barackos” tanyákon.

BARACKOSOK

Kíváncsi voltam, mióta foglalkoznak Rúzsán őszibaracktermeléssel. Szűts Mihály írja „Szeged mezőgazdasága” című munkájában (Szeged, 1914.), hogy környékünkön a század elején lendült föl az őszibarack termesztése. Jó termésű esztendőkből kivételre is jutott belőle. Az első időkben a városhoz közeli homokföldeken, főleg Szatymazon termelték — nem véletlen, hogy a táj baracktermését ma is Szatymaz neve félmjelzi.

A csorvai határban 1938-ban telepítettek először őszibarackost. Az első telepítő Papp Antal volt, akit mindenfelé „Okos Tóni”-nak emlegetnek. Nem tudom, e meg-tisztelő ragadványnév hogyan született, de úgy vélem, a célszerű homoki gazdálkodás, talán éppen az őszibarack meghonosítása járult hozzá a névadáshoz. „Okos” Papp Antalt nem volt szerencsém megismerni, mivel Zákányszéken lakik, de két fia ma is a rúzsai Napsugár Tsz-ben dolgozik, az apai földön. „Okos” Tóni Szatymazról hozott szemzőgallyat, és vadócra szemzett. A telepítés kezdetben lassan terjedt. Mások csak akkor fogtak hozzá, amikor az „Okosok” fái termőre fordultak és rájöttek a barack-termelés hasznára-értelmére. A Négyökrű és a Gyuris család 1942-ben telepített 200—200 őszibarackfát.

A Zákánnyal határos földekről azóta az egész határban elterjedt a termelés, de a legtöbb és legszebben gondozott őszibarackost ma is az első telepítések környékén látom. Amikor a határt járom, éppen a Napsugár és Ford-fajták érnek. Hetvennyolcvan éves öregek éppoly igyekezettel, tanult vagy ellesett hozzáértéssel termesztik, mint a fiatalabbak. Ruki kerületben az átépített, ikerablakos tanyák között vannak nádtetős, avult tanyaházak is, de a barackos tömött zöldje utóbbiak mellől sem hiányzik. A 81 éves Borbás Ferencet *Liliom* dűlőben éppúgy barackszedés közben találok, mint a 73 éves Vass Istvánt *Karahomok*on, a dorozsmai határszélen. A termést minden tanyában, sablonok segítségével maguk osztályozzák, majd lapos rekeszekbe rakják, és kocsin vagy targoncán viszik a sűrűn elszórt tanyai átvevőhelyekre, ahonnan teherautón szállítják tovább. Mennyivel több munkája volt a termelőnek régen! A nappal szedett barackot este lámpafénynél osztályozták, a ládákat féderes vagy stráfkocsira rakták, és 10—11 óra tájban indultak, mert az érzékeny gyümölcsrel csak lassan lehetett haladni. Igyekeztek kora hajnalban a piacra érkezni, hogy a kereskedőtől jó árat kapjanak. A szövetkezetek mai gyümölcsátvételi rendszere hát sok fáradságtól, törődéstől kíméli meg a tanyai termelőket.

A rúzsai határjárás nyomán látom, honnan indultak az itt élők: ők törték föl a baromjárást, az ősgyöpet, küszködtek a természettel, kunyhóban laktak, koplaltak, míg kinyögték az árendát és átvészelték a gazdasági válság éveit, telepítettek és izzadságukkal öntözték a homokot, míg oda jutottak, hogy három évtized múltán itt lombos gyümölcsösök virulnak.

De a háztájin viruló gyümölcsstermelés is a tanyához köti a termelőket. Mert a gyümölcs kényes portéka. Akár a csecsemő, állandó gondozást és figyelmet kíván. Tavasszal a fát metszeni, permetezni, ritkítani, kártevőktől óvni kell, érés idején vigyázni, hogy a termés idejében kerüljön kosárba. Mindezt a munkálatot — mondják s hiszem — csak a tanya melletti gyümölcsösnek tudja nyújtani az ember.

Am vannak jókora nagyüzemi gyümölcsösök is a határban.

TERMELŐSZÖVETKEZETEK

Rúzsán 4 termelőszövetkezet működik: a Napsugár, Juhász Gyula, Népszabadság és Szivárvány Tsz. Visszatekintésül csak annyit, hogy az első, az Új Élet 1949-ben alakult, 1950-ben indult a Szabad Nép, és e kettő egyesüléséből keletkezett a Kiss Imre Tsz. Rúzsa 1960 januárjában lett termelőszövetkezeti község, s az átszervezés előtt a lakosság többsége 10—15 holdas kis- és középparaszt volt.

Legnagyobb földterület a Napsugár Tsz-nek van, amely a község északi határára: Ruki I., Ruki II. és Lapos dűlő kerületre terjed ki. A szövetkezet elnöke, N. A., korábban jó gyümölcsstermelő hírében álló középparaszt volt. Családja 1925-ben fogott bér földet a kereseti járason. Az első őszibaracktelepítők között emlegetik, szakértelme tekintélyt kölcsönöz, ennek tulajdonítják, hogy 1960-ban egyhangúan választották a szövetkezet elnökévé. Nemcsak a tagok szakértelméből, hanem a kedvező talajadottságokból is származik, hogy a Napsugár Tsz végezte eddig a legtöbb új telepítést: 1961 és 65 között 71 hold szőlőt, 86 hold őszibarackost és 56 hold almást telepítettek, melyek nagyüzemi módszerekkel művelhetők.

A rúzsai termelőszövetkezetek 1964-ben tértek át a munkaegység szerinti bérezésről a részes művelésre. Az egy dolgozóra eső közösből származó átlagjövedelem a tsz-ben 1965-ben 8990 Ft, 1966-ban 12 268 Ft volt. Ha csak a rendszeresen dolgozó tagokat vesszük számításba, az átlagjövedelem pár ezer forinttal magasabb — és ez a reális adat! A háztájiból származó bevételt a vezetők a közös jövedelmet megközelítő összegre becsülik. Ahol szerződéses jószághizálással vagy intenzív, gondos szőlő- és gyümölcsstermeléssel foglalkoznak, ott jóval többre rúg.

Most csak a munkaerőhelyzetre vonatkozó tapasztalataimról szeretnék számot adni. Tanulságos áttekinteni a tsz-tagság életkor szerinti megoszlását:

Napsugár Tsz

60 éven felüli tag	234	39,7%
50—60 év közötti	103	17,4%
40—50 év közötti	111	18,9%
20—40 év közötti	135	22,9%
20 év alatti	7	1,1%
	<hr/> 590	<hr/> 100%

A többi három tsz tagjainak életkori táblázatát összesítettem:

70 éven felüli	112
60—70 év közötti	154
50—60 év közötti	191
40—50 év közötti	121
27—40 év közötti	136
21—26 év közötti	38
21 év alatti	—

752*

71 rúzsai dolgozó lakóhelyén kívül — zömmel az építőiparban, közlekedésben (vasutas, sofőr) vagy bányában — keresi kenyerét. Számuk az összes keresőkhöz képest (2444 fő) nem jelentős, csupán 2,19%. Az 50-es években és még 4—5 évvel ezelőtt is többen „ingáztak”, de mióta a tsz-ben megjavultak a kereseti lehetőségek, sokan hazajöttek dolgozni. Mivel azonban nem önálló tagok, hanem besegítők a családi művelésben, ezért számuk a tsz-tagsági statisztikában — legalább házasságukig — nem jelentkezik.

Érdemes megjegyezni, hogy 1945 előtt jóval nagyobb munkaerő-vándorlás folyt. Aratás, kukoricatörés idején a csorvai napszámosok, kisbérlők százai özönlöttek a kiszállási uradalomba, a Tompa, Mélykút, Bácsalmás környéki nagygazdákhöz. Az aratórészt, cséplőrészt, részes kukorica nélkülözhetetlen volt családjuk megélhetéséhez. Sokan jártak vasárnaponként a lengyelkápolti „embörpiac”-ra is, ahol a napszámosfogadás történt.

Mezőgazdaságon belüli munkaerő-vándorlásra ma is van példa. A közeli határ tsz-parasztjai zákányszéki tszcs-tagokhoz járnak napszámba. Jól megfizetik őket, különösen permetezés, szüret idején. Kérdem a rúzsai tsz-vezetőktől, nincs-e munkaerő-gondjuk. Egyelőre még nincs — mondják, s hozzáteszem: mert az a bizonyos 50—60 év közötti népes korcsoport még munkabíró. Azt sem bánják, ha a tsz-tagok eljárnak napszámba, csak itteni munkájukat elvégezzék. Nem tudnak a napszámba járás ellen tenni, nem is akarnak, hiszen a tszcs-parasztoknál keresett napszám végeredményben saját tagjaik jövedelmét, életszínvonalát emeli...

Ha az 50—60 évesek majd kidőlnek a munkából — úgy mondják —, helyükbe lépnek ma besegítő családtagként vagy már önállóan dolgozó gyermekeik és a lassan csak hazaszivárgó fiatalok. Ez igaz lehet. De megvan-e és meglesz-e bennük az a szakértelem, amit a mai és holnap nagyüzemi növénytermesztés, szőlő- és gyümölcs-termelés megkíván? Ez a szakmai képzéstől, a fiatal korosztály továbbtanulásától függ.

ISKOLÁK, MŰVELŐDÉSI VISZONYOK

Az első tanyai iskolát Öregcsorván építették az 1850-es években. Harangját a néphagyomány szerint még 1848-ban öntötték. A mai belterületi „öregiskola” a millennium évében (1896) készült, eredetileg egy tantermes volt tanítói lakással, és a 20-as években bővítették tágas, két tantermes épületté. 1910 táján nyílt a Ruki I. és a honvédsori, majd a 20-as években, Klebelsberg kultuszminisztersége alatt a Ruki II. és laposjárású iskola. A tanyai iskolák építése nyomán követte a határ benépesülését.

1959-ben a belterületen új, két tantermes iskolát építettek, de az „öregiskola” zsúfoltságát ez csak részben enyhítette. 1965-ben a hét iskolaépület 11 tantermében 20 pedagógus 458 tanulóval foglalkozott.

Az öregcsorvai iskolába, ahol valamikor 50—60 tanyai gyermek tanult, az 1966—67-es tanévben csak 8 gyermek járt. Az iskola elnéptelenedése érzékeny műszerként jelzi e határrész fokozatos elöregedését. Nem így van Ruki I., Ruki II. és Honvédsor kerületben, ahol részben osztott felsőtagozati tanítás is folyik.

A belterületi iskola öreg és új épületében, négy tanteremben három váltásban tanítanak. Ám ez még nem jelenti az iskola teljes kihasználását. Legutoljára nyári szünidő alatt jártam az öregiskolában. A termekben meszeléshez készülődtek, a padok egymás hegyén-hátán, és talán éppen ezért tűnt szemembe egy oltárféle deszkaalkotmány. Rúzsán nincs templom, csak egy igen kis kápolna, ezért a pap az iskolában szokott minden második vasárnap misét tartani. Öreg tanyai asszonyok el-eljárrogatnak ide, és nagy ünnepeken: karácsonykor, húsvétkor, búcsúkor a két egymásba

* Az adatok 1967-re vonatkoznak.

nyitható tanterem is megtelik. Ellentmondás ez? Meglehet, de vajon átmeneti környékben nincs-e együtt még számos más, egymással „felelő” jelenség? Hozzáteszem, hogy fakultatív hittanítás a rúzsai iskolában nincs, mert a megindításához nincs elég jelentkező.

Érdeklődöm, hová-merre mennek az általános iskolát végző fiatalok. Az 1965—66-os tanévben 55 tanuló végzett,

gimnáziumba került	3
szakközépiskolába került	2
technikumba került	1
ipari tanuló lett	15
kereskedelmi tanuló	1
mezőgazdasági tanuló	2
otthon maradt	31 (!)

1967-ben 42 tanuló hagyta el az iskolapadokat:

gimnáziumba, szakközépiskolába jelentkezett	6
ipari tanulóknak jelentkezett	11
kereskedelmi tanulóknak jelentkezett	5
otthon maradt	20

Elégedjünk meg csupán két következtetéssel:

1. A mezőgazdasági szakmák iránt érdektelenek a 14—15 éves tanyai fiatalok. Ez nem csak az ő hibájuk, sokkal inkább a termelőszövetkezeteken múlik, megbecsülik-e a mezőgazdasági szakmunkást, vagy inkább műszerésznek, motorszerezőnek, fodrásznak jelentkeznek.

2. Hogy az előző következtetés nem jelent egyet a mezőgazdaság, mint „szakma” lebecsülésével, azt az otthon maradók nagy száma bizonyítja. Ők részt vesznek a részes művelésű közös föld családi megmunkálásában, a hagyományos családi munkamegosztás olyan helyre állítja őket, ahol hasznossá válhatnak. Közben beletanulnak a különböző mezőgazdasági munkákba, de szüleiktől, nagyszüleiktől jobbára a hagyományos gazdálkodási módszereket ismerhetik meg. Éppen itt van a bökkenő: vajon elegendő lesz-e 8—10 év múlva, ha a tsz csak tapasztalati úton, egyéni módszerű termelésben jól-rosszul elsajátított ismeretekkel bíró tagokra támaszkodhat? Megfelel-e a családban maradás — távolabbra nézve — a fiatalok érdekeinek?

A pillanatnyilag hasznosnak látszó, bevált rendszerből kiutat találni nehéz. Itt van pl. a továbbképző iskola. Az otthon maradt 14—15 évesek részére kétéves gazdasági továbbképző iskolát szerveznek, melynek Rúzsán szőlő- és gyümölcsstermesztés a profilja. Az általános és szakismereti tárgyakat helyi nevelők oktatják, hetenként kétszer 4—5 órában. A tanulók elméleti oktatást kapnak, de a gyakorlati bemutatás eddig hiányzott, mert — bár volna mód a nagyüzemi termelési módszerek szemléltetésére — a helyi agronómusok nem törődnek a mezőgazdasági oktatással. A kétéves iskola elvégzése után a tanulók bizonyítványt kapnak, de külön vizsgát kell tenniük, hogy betanított munkások lehessenek. Ezért a továbbképző iskola gyakorlatilag nem sokat jelent a fiatalok számára.

Másik lehetőség a mezőgazdasági tanulóképzés. 1963-ban az általános iskolát végzetteknek helyben szaktanfolyamot indítottak, amely kihelyezett szakiskolai tagozatként kezdődött. A fiatalok tanulását a termelőszövetkezetek is támogatták. Az első évfolyam közel 50 résztvevővel indult, az előadásokat jórészt helyi tanárok és szakemberek tartották. Második évben, amikor a tanulóknak vidékre — Villányra, Hajdúdorogra, illetve Csongrádra — kellett volna menniük, csak tizen folytatták tanulmányaikat. A félbeszakadt szakiskolai tagozat egyesek szerint „halva született”, mások azt tartják, hogy erőltették, „túlfeszítették” a szervezését. Ezek a vélemények azt tükrözik, hogy a tsz-vezetők nem tartják fontosnak mezőgazdasági középiskolák képzését, pedig a hároméves szakiskolát végzett fiatalokat az új telepítésekben máris alkalmazni tudnák. A mezőgazdasági tanulóképzéssel egyedül a Juhász Gyula Tsz törődik: a községnek 1967-ben 7 mezőgazdasági tanulója volt, és mindegyiket ez a tsz szerződtette.

Kultúrház a tanyán. Egyik legszebb rúzsai élményem, hogy láttam a művelődési otthon fölépülését. Oda telepítették a sivány poszahomokra — környékén akkor még csak egy tanya és az új posta állott —, s amint a falak magasodtak, jöttek a tanyaiaik, és nézték: milyen lesz, mire jó ez a nagy ház a homokon? Ki így, ki

ügy vélekedett. 1966 májusában avatták „Homokország” új művelődési otthonát. Hogyan teljesíti kultúrmisszióját — erről N. J. igazgatótól érdeklődöm.

A rendszeresen megtartott vasárnapi bálak látogatottsága 180—200 fő, ősszel és télen jóval több. Rúzsza távol esik Szegedtől ahhoz, hogy a fiatalok városra jártak szórakozni. Örülnek a helyi szórakozási lehetőségeknek, és 6—8 kilométerről még télen is szívesen bejárnak a kultúrházba. Nagy érdeklődés volt a társastánc-tanfolyam, a Szegedi Nemzeti Színház előadása és az ÉDOSZ táncegyüttes iránt. Az elmúlt ismeretterjesztési időnyben 40 TIT-előadást kötöttek le, 35-öt meg is tartottak. A termelészövetkezeti közgyűléseket, zárszámadást, közös vacsorákat a művelődési otthonban tartják. Pár éve elterjedt az a szokás, hogy a kultúrházat nagyobb lakodalmakra is bérbe veszik. Így volt ez, amikor még a régi kocsmá nagyterme volt a kultúra otthona, és az új otthont, ahol akár 250 vendéget is kényelmesen le lehet ültetni, különösen kedvelik.

És a tanyavilág régi szórakozása? Máig „ver a hír” a virtuos csorvai bálakról. Mondogatják, hogy amikor Csorván bált tartottak, az alsóközponti rendőrök és a szegedi mentők már előre készültségbe helyezkedtek, mert itt bál verekedés, bicskázás nélkül nem múlt el. Szokás volt, hogy a fiatalok alkalmas tanyában házi bálon, *csutrin* jöttek össze. A legények összeadták a pénzt borra meg a tamburás vagy bőrdudás fizetésére. A lányok besötétedésre illendően hazasétáltak, ám a legények folytatták a mulatságot. Tiltották az ilyen *dugett* bálakat, mert gyakran véres verekedésbe torkolt a mulatozás.

A rúzsai foto- és honismereti szakkör érdeklődő általános iskolásokra épül. Részt vettem egy szakköri foglalkozáson, amelyen R. J. tanár vezetésével egy 12 tagú gyűjtőcsoport éppen a hagyományos cséplés tanulmányozásával foglalkozott. A honismereti szakkör munkája — úgy látom — biztosíték arra, hogy Rúzsán a fejlődés, a faluépítés sodrában nem feledkeznek el a határ megőrzésre érdemes néphagyományairól sem. Sőt, a rúzsai tanácsi vezetők nagy fába vágják fejszájukat: kiszemeltek egy század eleji, „gaztetejes” kisbérli tanyát, amit tanyamúzeumnak szeretnének berendezni.**

A faluvá alakulás követelménye, hogy legyenek a lakosság sokféle szükségleteinek beszerzésére alkalmas üzletek. Régen egyetlen szatócsbolt volt, ma 3 élelmiszerüzlet — 2 külterületen —, vegyes iparcikk és ruházati bolt árusít. Az eladási forgalom növekedésének két összetevője van: egyrészt a tanyaiak vásárló erejének, életszínvonalának javulását jelzi, másfelől azt, hogy egyre inkább helyben szerzik be azokat a szükségleteiket, amelyekért azelőtt Szegedre utaztak.

N. A. mondja, akinek a családjá 1925-ben települt a kereseti közlegelőre:

— Amikor legény voltam úgy 930 táján, akkora területen, amit ismertem, két embőrnök volt kerékpárja. 30-ban vettem egy használt biciklit, ma is emlékszőm, 120 pengő volt az ára. Tudja mi pénz volt az akkor? Tíz mázsa búzát köllött eladni érte. De saját biciklim volt, azt hittem, én milyen úr vagyok!

Ma lakodalmakra egész autókarakán gördül az új művelődési otthon elé. Mint valamikor a féderes parasztkocsi, a „nagyatádi kocsi”, olyan szerepet töltenek be ma a Moszkvicsok, Wartburgok és Volgák — egyrészt ünnepen használják a kintvalók, ám ezen utazik a gyümölcs is a piacra, s ilyenkor a kocsi különösen hasznos „mun-kaeszköz”.

*

Sok mindentről kellene még írnom. Emberarcokról — a ma termelészövetkezeti állatgondozó öreg gulyásról, az utolsó bőrdudásról, tanyai öregekről, akiknek életébe a semlyékálon vagy a szoba sarokpadján beszélgetve bepillantthattam, a lelkes kis szakkörösökről, termelészövetkezetekben szerzett tapasztalataimról és végül a tájról. Tanyák, szőlők, gyümölcsösök, tarlók, kukoricások, paprikaföldek, kaszálók, legelők változtatják itt sűrűn egymást, és ezután nagyobb erdőfoltok. Úgy érzem, az itteni homoki erdők sajátos tájformáló ereje és varázsa van. Más, mint a hegyi s dombvidéki erdő. Az könnyen megmutatja, kelletik magát. Ha csúcsra vagy domboldalra érsz, láthatod, milyen, meddig terjed s hova csalogat. Nyitott könyv. Látványt nyújt és ígér. A síkvidéki homoki erdő szemérmesebb, nehezebben kiismerhető. Látványa és légköre mégis néhol erdős hegyoldalakkal vetekszik. Rúzsáról Ruki és Ülles felé haladva a Pálfy-erdőn át visz a kövesút. Javarésze sok évtizedes telepítés. Egy akácos erdősáv után, az úttól balra hullámot vet a föld, és buckahullámok hátán kis fenyőtörpék ülnek. Hátrább magos, jól fejlett erdei fenyők állnak őrt, s távolabbról görcsös nyárfák kelletik-rezgetik zöld levélsátruk fehér pikkelyes fonákját.

** A tanulmány megírása óta a kiválasztott tanyát a tervezők számításba vették a község részletes rendezési tervében is. A községi tanács a tanyát rövidesen megvásárolja.

Az út egy buckát kettészelt, s a szelvényen lefolyó sárgás homok láttán szinte érezni, hogyan keltek a szelek szárnyára a *sványok*, amikor itt még egy fia erdő sem zöldellt. Rúzs határában ma 2900 hold erdő terül el. Zöme akác — alföldi népünk kedvelt fája (mennyi mindenre felhasználják!) —, de vannak szépen fenyőfoltok is, újabban az erdőgazdaság sok kanadai nyárfaát telepít, amely szereti a homokot, gyorsan fejlődik rajta és ezért több hasznot hajt.

De nem falukrónikát vagy részletes határismeretést írok. Inkább a települési helyzetre, a tanyákra és a falusodásra ható erőket igyekszem kitapintani.

MERRE TART RÚZSA?

Azt mondtam, hogy a falumag első körülnézésre egészségesnek, fejlődőképességnek látszik. Több éven át pár hónapos, féléves időközönként ellátogattam Rúzsára, és mindig találtam itt valami újat: frissen vakolt házakat, új üzletet, presszót, kisvendéglőt, új tsz-irodát — és szemem láttára nőtt ki a homokból a városi szintű művelődési otthon. A faluközpont fejlődése nem gyors, de 1963—64 óta egyre határozottabb. Ha nagyobb volna a magánérből történő házépítés üteme, tanácsi vezetők szerint, az igényeket építőanyaggal nem is tudnák kielégíteni. 1967-ben csupán hat hónap alatt 36 házhelyet vásároltak a kintlakók. Nem mindenki épít rögtön, sőt az az általános, hogy előbb telepítenek, kertészkednek, majd egy kis melléképületet sikerít a gazda, ahol meg lehet húzódni, és csak azután épül a ház. De bizonyos, hogy a kötelező 5 éven belül minden telken ház emelkedik.

Valószínű, hogy e tapasztalatok alapján is született a településtervezők döntése: Rúzs kiemelt község a távlati fejlesztési tervben. A falu fekvését és nagy, sűrűn tanyásodott határát tekintve ez a terv reális, bár hozzá kell tennem, hogy Öregcsorvára Mórahalomnak van vonzása, Ruki II. tanyáiról pedig sokan az élénkebb piaci forgalmú, jobb közúttal rendelkező Üllés felé húznak.

A tanyán maradni vagy faluba költözni vitában Rúzsán egymással feleselő erők hatnak. A gazdasági szempontok mindenképpen a tanyán maradás mellett szólnak. A kényes természetű, sok gondozást kívánó belterjes növénykultúrák művelését ma még csak tanyán lakó ember végezheti. Nemcsak a háztáji kertek, hanem a közből részes művelésre vállalt, régi telepítésű szőlők is megkívánják, hogy a dolgozó ember állandóan készenlétben álljon. A tsz-ek újabb gyümölcs- és szőlőtelepítései — amelyeket szerződött, fix fizetésű tsz-tagok nagyüzemi módon, részben gépekkel művelnek — ugyan nem követelik föltétlen az ottlakást, de a környék szőlő- és gyümölcskultúrája, a jelentős őszibarackkivitel ma még a tanya körüli szőlők és barackosok nélkül elképzelhetetlen. Ezt az összefüggést „Megint a tanyák közt” című tanulmányában Mocsár Gábor boncolgatja, s ma már egyre többen látják, hogy a Duna—Tisza közti szőlő-gyümölcsös tanya jövője másként alakul, mint a fekete földű vidék gabona- és kukoricatermelő tanyavilágának a sorsa. E fölismerés nyomán hozzájárulnak sűrűn lakott tanyás vidékek villamosításához. Ezzel viszont újabb, a tanyákat konzerváló erő születik: a villannyal rendelkező, háztartási gépekkel, televízióval felszerelhető tanyáról nehezebben mozdulnak az emberek.

Lássuk most a faluba költözést segítő erőket.

1. Tekintve, hogy a beköltözők fiatalok vagy középkorúak, első helyen a művelődési, szórakozási alkalmat nyújtó intézmények: kultúrotthon, mozi, kisvendéglő szerepét kell kiemelnem.

2. Új felfogás alakul ki a 20—40 év közötti generációban: a fiatal hazasok nem tekintik sorszerű kötelességüknek, hogy a szülőkkel egy fődél alatt lakjanak, sok esetben — főleg télen — egy szobában szorongjanak. Ha tehetik, építenek, és az új ház egyre gyakrabban már nem a tanyának, hanem falusi lakóháznak épül. A munka javarésze még továbbra is a tanyához köti őket, ebből ered a már említett kétlakóság, de a falusi házat már új módon, „városiasan” rendezik be, és a szoba-elrendezés, új bútort, új szomszédság lassacskán új életforma csíráit nevelgeti. Persze az életforma szempontjából ma még az a döntő, hogy munkájukat a régi helyen, jórészt a régi módon és alig változó napi beosztással: 10—12, olykor 14 órás munkaidőben végzik.

3. A falusiasodás fordulata után három évvel számításba jön a személyes példa ereje is. Látva, hogy ismerősük, barátjuk, rokonuk telket vásárol és házépítéshez fog, az emberek könnyebben vállalkoznak maguk is a beköltözésre. Ha a másik meg tudja csinálni, mi is kibírjuk, miért maradnánk el a többi mögött — szövődnek a gondolatok, és a tervek lassan mind több családban tetté érlelődnek.

4. Bizonyos szívóhatást a faluban levő intézmények: a tanács, a tsz-irodák is képviselnek, bár jobbára csak az ott dolgozókra nézve.

Ellentétes irányban ható erők érvényesülnek Rúzsán. Nehéz belátni a község előtt álló utat. A faluközpont fejlődik, erre biztosítékot nyújtanak a már megtörtént telekvásárlások is. De két dolgot nem szabad elfelejteni: egyrészt a faluban történt házépítés gazdasági szempontból még nem jelent teljes elszakadást a tanyától, másrészt ma a tanyán maradás a meghatározó tendencia, vagyis a többség nem kíván beköltözni.

Ha Mocsár Gábor kérdésföltevése — a szocializmus és a modern, szőlő-, gyümölcsstermesztő tanya vajon egymást kizáró fogalmak-e? — itteni tapasztalataim alapján válaszolnom kellene, azt mondanám: nem zárják ki egymást. Gondoljuk meg: abban a tanyában, ahol benn van a villany, beszerzik az árammal működő háztartási gépeket, a televíziót is, idővel gépesítik a vetemények öntözését, a szőlő és gyümölcs permetezését, ahol a lakók munkahelye zömmel a tanya környéke, ott a körülmények új életformát segítenek kialakítani. Persze nem akarom a technikai civilizációt túlbecsülni, a többi az embereken múlik! A villany bevezetése csak lehetőséget ad, élni is kell vele. De én nem féltém az idevalókat. Munkájuk, úttörő elődeiktől örökölt vállalkozó kedvük biztosíték az előbbre jutásra. Amelyik tanyában pedig motorkerékpár, sok helyen már autó is van, ott nem számít a lakott helytől, a várostól való távolság, onnan nemcsak a piacra, hanem kulturált városi szórakozóhelyre, színházba, országot látni is el lehet jutni — ha a kintélőkben megvan, megszületik erre is az igény. Ez nem megy gyorsan, de a rúzsai tanyavilág egésze már nincs az „isten háta mögött”.

Ha a Honvédsoron, Öregcsorván vagy Rukiban lakó embert megkérdezem, hová megy, azt mondja: „Bemék Rúzsába”. Nem a faluba megy, hanem Rúzsába! A fejlődőben levő kis központot még nem tekinti, nem érzi falunak. Igaza van.

A negyven évvel ezelőtt osztott kereseti bérleteken föllombosodtak az akácok, eperfák, olyan otthonosak, megülők a tanyák, mintha ki tudja, mióta megtelepedtek volna. Mennyi idő kell, hogy Rúzsából igazán falu legyen? — Talán mire a mai csecsemőből felnőtt lesz, maguk a rúzsaiak, még az akkor tanyán élők is, falunak fogadják és nevezik majd szülőhelyüket.

KOPASZ MÁRTA LINÓMETSZETE